

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Георги Н. Николов

за дисертационния труд на **Тервел Жечков Попов**

на тема: „**Българската държавна традиция в земите на север от Долен Дунав (Влашка низина, Молдова и Бесарабия) от края на XII до края на XV в.**“

за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ в професионално направление 2.2. История и Археология, с научен ръководител проф. д-р Милияна Каймакамова

Представеният дисертационен труд съдържа 284 с. (включително 2 приложения на карти) текст, компютърен набор 12. Дисертацията се състои от Увод, шест глави, Заключение, Списък на използваната литература и съкращенията.

Темата на изследването ясно показва основния проблем, неговият географски ареал и времево пространство. В Увода (с. 4–8) накратко са изброени териториите на север от Дунав, където през Средновековието има българско етническо присъствие и различни форми на българска държавна традиция. Посочена е основната цел на работата, която се базира на няколко задачи: да се проучи властта на възобновеното Българско царство на север от Дунав; да се изследва детайлно историята на отвъдунавските български земи през XII–XIV в.; да се разгледа приемствеността с българската държавност в княжествата Влахия и Молдова. Аргументирано е обоснован хронологичният обхват на темата. Важна особеност на увода е направената географска характеристик на Влашката низина, Молдова и Бесарабия. Авторът

отбелязва, че територията, която е била под пряката власт или влиянието на възобновеното Българско царство заема пространство от ок. 150 000 км².

Първата глава (с. 9–25) е посветена на изворите и изследванията по темата. В първия параграф накратко са представените домашните и чуждите (византийски, латински, източни и славянски/небългарски) извори. Уместно е заключението, че домашните извори са твърде оскъдни и в повечето случаи дават косвена информация. Във втория параграф е направен преглед на научните изследвания. Те са групирани според своя произход. Най-напред авторът се е спрял на постиженията в модерната българска медиевистика. Разгледани са трудовете на Спиридон Палаузов (1818–1872), Любомир Милетич (1863–1937), Петър Ников (1884–1938), Васил Златарски (1866–1935), Петър Коледаров (1922–1992), както и тези на Васил Гюзелев, Иван Билярски, Христо Димитров, Александър Кузев, Пламен Павлов, Чавдар Бонев и др. По-нататък са открити приносите на румънската, руската и молдовската историография.

Втората глава (с. 26–68) *„Отвъддунавските земи при ранносредновековното Българско ханство – царство (края на VII – началото на XI в.)* има въвеждащ характер и е разделена на четири параграфа. В първия от тях се разглежда историята на отвъддунавските земи в периода 681 г. – началото на IX в. Авторът взема отношение по въпроса къде се е намирал Онгос и възприема тезата на Р. Рашев, че това е укрепеният лагер край дн. с. Никулицел в Северна Добруджа. Дисертантът допуска, че в действията на българските вождове Кубер и Аспарух е имало координираност. На базата на изворите, той очертава границите на обширното Българско ханство през VII–VIII в. и описва изградените гранични ровове и валове насочени срещу авари

(на запад) и хазари (на изток). В българско владение на север от Дунав са Влашката низина и земите до южните склонове на Карпатите, а на североизток българските територии опират до р. Днестър или р. Днепър. Вторият параграф се отнася за историята на отвъддунавските земи от началото на IX до началото на X в. През този период към Българското ханство са присъединени още земи, северно от Дунав – Банат, Трансилвания и част от териториите на дн. Унгария, Словакия и Задкарпатска Украйна (Рутения). Тогава Отвъддунавска България удвоява площта си. Показани са завоеванията на българските ханове Крум (796–814) и Омуртаг (814–831). В историята на отвъддунавските земи важно място играят няколко събития. На северозапад това било унищожаването на Аварския хаганат. На североизток заселването на плененото от Крум византийско население от Тракия като погранично, за да поеме ударите на Хазарския хаганат, показва, че районът на Днестър-Днепър продължавал да бъде конфликтна зона на българо-хазарските отношения. В този смисъл се тълкува и надгробния надпис на копан Корш. Основателна е тезата на автора, че споменатата в Търновския надпис на хан Омуртаг крепост (дн. на о-в Пъкуюл луй Соаре) е била построена на левия бряг на реката и е била в тясна връзка българските военни кампании на запад към Панония и на изток към Днепър. Привлечените западни и източни извори очертават западната отвъддунавска граница на България до Средния Дунав, с преден пост крепостта Пеща. Това е резултатът от българо-франкската война, звършила през 832 г. На североизток близките отношения с унгарското племе кавари/кабари не дава очакваните резултати. Заселените там ромеи избягват през 837 г. и това поставя началото на постепенно изоставяне на тези земи, за сметка на териториалното разширение в Тракия и Македония. Авторът проследява една

интересна промяна в историята на отвъд дунавските земи. Ако при хан Борис I (852–889) вниманието на българите е главно на северозапад, в конфликти с Немското кралство, то по времето на цар Симеон (893–927) то се насочва на североизток. Причината за това е византийско-унгарския съюз срещу България. Авторът смята, че българо-печенежкото нападение над унгарското население в Ателкуз, вместо пълния разгром на страшната унгарска конница, е голяма грешка. Третият параграф е посветен на областните управители и административни началници в отвъддунавските земи от първата половина на IX до първата половина на X в. Става дума за познатите от унгарските извори областни управители Морут, Салан, Лоборчи, Менуморут, Гелу, Глад, Охтум и Кеан, както и административните началници Кордил, Варда, Цанц, Чанадин, Боил жупан Бутаул Според дисертатантът на север от Дунав са администрирани шест големи области (комитати). Последният четвърти параграф от тази глава е посветен на периода от началото на X до началото на XI в. Тук е проследено унгарското завоевание в дн. Закарпатска Украйна, Словакия, Унгария, Трансилвания и Банат, както руските и византийски походи в Отвъддунавска България.

Третата глава (с. 69–144) „Политическата власт на възобновеното Българско царство на север от Дунав (1186–1301 г.) разглежда същинската част от темата на дисертацията. На първо място са представени изворите за обхвата и границите на българската власт, северно от Дунав. Авторът е привлякъл редица географски описания, които свидетелстват за българското господство в този район. Най-често българските земи са представени като съседни с тези на Русия. С помощта на унгарски документи са изяснени граничните зони между Българското царство и Унгарското кралство. В специален параграф е проследено политическото и военно присъединяване

на северните от Дунав територии към България. То започва през 1186 г. с овладяването на дунавските устия. Завоеванието е датирано с монетните находки от Влашката низина. Оригинален характер има предположението, че походът на византийския император Исаак II Ангел от 1190 г. е целял да се установи ромейски контрол над дунавската делта. Много място е отделено на ролята на цар Калоян (1197–1207) в историята на отвъддунавските български владения. В специален параграф е изяснен въпроса за термините „власи“ и „Влахия“ в титулатурата на цар Калоян, както и отношенията му с куманите, живеещи на север от голямата река. Правилно е заключението, че българското политическо присъствие във Влашката низина, Молдова и Бесарабия улеснява съюзните връзки с кумани, бродници, алани, потомците на печенегите и узи. Уместно е обърнато внимание, че на север срещу Калоян действали не само унгарците, но и византийския съюзник – галицко-волинският княз Роман Мстиславич († 1205). И ако при Калоян българската власт на север от Дунав била част от политическата стратегия на Търново, то при неговите наследници цар Борил (1207–1218) и Иван Асен II (1218–1241) тези територии отпаднали от пределите на България. Тук интерес представляват опитите за нова хронология на унгарските походи срещу Българското царство – вместо през 1232–1233 г. дисертантът е склонен да приеме 1228 г. През следващите десетилетия българо-унгарското противопосавяне отива на заден план. То е измесетно от татарските набези, които прегазват и двете държави. В този смисъл е и последвалият анализ на изворите за българо-татарски сблъсъци на север от Дунав. Авторът привежда редица примери, които показват, че в историческите източници през XIII в. с названието Влахия се наричат не земите на север от Дунав, а територията между Дунав и Стара планина. Като проследява българо-унгарските

конфликти, намесата на татари сърби, дисертантът достига до заключението, че в последното десетилетие на XIII и първото на XIV в. в областта между Долни Дунав и Южните Карпати настъпил политически вакуум. От него се възползвали живеещите тук власи, които придобили по-голяма самостоятелност и по-висока степен на политическа организация. Така започва формирането бъдещето Влашко княжество. За изясняването на българското политическо присъствие на север от Дунав са привлечени археологически находки. За българската история твърде важни са нумизматичните данни приведени в дисертацията. Става дума за монети на цар Константин Тих-Асен (1257–1277), открити в областта на Плоещ и Дробета – Турну Северин, както и за съкровищата намерени в с. Оцелен и с. Войнеш (в Молдова). Авторът заключава, че археологическите данни подкрепят тезата за българското политическо присъствие отвъд Дунав през XIII в. Все пак господството на татарския темник Ногай свежда до минимум българската власт в този район.

Четвъртата глава (с. 145–193) от дисертацията е озаглавена „*Българските отвъддунавски земи (1301–1395)*“. Тук дисертантът се е опитал да разреши спорния въпрос за отвъддунавските владения на Българското царство през управлението на цар Теодор Светослав (1300–1322). Най-напред (§ 1) той се спира на земите в дн. Бесарабия. Изводът от направения анализ на изворите е, че в дн. Бесарабия е била установена двойна власт – татарска и българска. Търновският владетел администрирал междуречието Дунав–Днестър от името на татарските ханове Токтай и Узбек. След смъртта на Теодор Светослав Българското царство е било изтласкано от дн. Бесарабия, но не загубило влиянието си в пространството между Източните Карпати, Дунав и Днестър. По-нататък са проследени действията на деспот Добротица

в района дунавската делта. Авторът отбелязва интернационализирането на интересите в земите на дн. Бесарабия. Там се сблъскват много държавни формации – Литовското велико княжество, Генуа, Молдова, Влахия, Добруджанското княжество, Златната орда и други татарски владения. Авторът смята, че Добруджанското княжество е окончателно унищожено не от османците, а от татарските темници Актав и Тимур–Оглан през 1399 г. Това е и краят на българската власт в дунавската делта и дн. Бесарабия. През вековете се създават легенди, като тази за Вълко Добруджански. В следващия параграф той разглежда българската власт между Долни Дунав и Южните Карпати (дн. Влашка низина) през XIV в. В самия края на XIII и началото на XIV бдинският владетел Шишман успява да отвоюва от унгарците Северинската олблост. Логично е предположението, че и земите на изток от р. Олт (дн. Мунтения) са влезли отново в границите на България. По-нататък е разгледан въпроса за възникването на владението на Иванко Басараба (1320–1352). Приведените от автора доказателства показват, че това е станало с подкрепата на търновския цар, който искал да предпази отвъддунавските си владения от унгарски нападения. Така българската власт и влияние в тази област са възстановени, отчасти чрез владението на Иванко Басараба, намиращо под върховенството на Търново, отчасти чрез Бдинското деспотство на Михаил Шишман. Впоследствие (1326 г.), обаче влашкото владение станало зависимо от Унгарското кралство. По-много интересен начин дисертантът е разгледа връзката между българското поражение при Велбъжд (28 юли 1330 г.) и съдбата на отвъддунавските територии. Тогава унгарците направили опит да унищожат владението на Иванко Басараба, но били отблъснати от него. Авторът е привлякъл и някои косвени свидетелства за зависимостта на Влахия спрямо цар Иван Александър (1331–1371). В

третия параграф на тази глава са поместени археологически доказателства за връзките между двете страни на Долни Дунав през XIV в. Дисертантът се е спрял на артефакти от Белград – Маврокастро, Гюргево, Малък Никопол/Холовник, Северин, Островул Банулай, Сокони, Басараби, Фрумоаса, Брагадиру, Зимнич и др.

Петата глава (с. 194–222) е посветена съдбата на отвъддунавските градове и крепости от края на XIV до края на XV в. Целият период преминава под знака на османското завоевание на полуострова. Междувременно Бесарабия била присъединена Молдовското княжество. Авторът подробно се спира на съдбата на българските крепости тук Белгород – Маврокастро, Килия, Гюргево, Малък Никопол/Холовник, Северин. Детайлно са описани строежите в Маврокастро и старобългарските строителни надписи, открити в него. Маврокастро е превзет от османците през 1484 г. и с това са прекратени възможностите за съхранение на българското политическо и културно наследство и влияние в него. Що се отнася до Килия, тя има малко по-различна съдба: до 1448 г. градът е под молдовска власт, след това е предаден на унгарците и става съвместно молдовско-влашко владение. В крайна сметка и Килия била покорена от Баязид II през 1484 г. Подобен край имали и другите крепости. Веднага трябва да се каже, че за историята на споменатите твърдини дисертантът е използвал както публикациите на археологически материал, така и писмените сведения от тази епоха.

Шестата глава (с. 223–258) „Влияние на българската държавна традиция върху институциите на Дунавските княжества“ внася съществен принос в изследваната проблематика. В първия параграф на тази глава

дисертантът се спира на титулатурата на влашките и молдовските господари. Той разкрива следните титулатурни елементи, които са били използвани от владетелите на Влашко и Молдова: воевода/ велик воевода; господин; самодържец; цар; благоверен; благочестив; христоролюбив; боговенчан. Посочени са много примери от държавната документация, които потвърждават тяхното присъствие в титулатурната практика. Те са свидетелство за влиянието на българската държавна в дунавските княжества. Във втория параграф „Институциите във Влахия и Молдова, идентични или сходни с тези във възобновеното Българско царство“ са разгледани някои титулатурни елементи в институционалната практика на Влашко и Молдова като боляр/боляри/ велики и мали; велик логотет; мечоносец; вестиар; велик комис; столник; пичерник/пахарник; кефалия; наместник; граматик; съдия; десеткар; бирчия; винар; сенар; житар и др. И тези длъжности и служби от данъчно-съдебната и административна система са взаимствани от Българското царство. Авторът точно заключава, че то е послужило като модел за изграждането на институциите в Дунавските княжества.

В Заключението (с. 259–261) на дисертацията са са показани основните изводи от изследването. Авторът посочва няколко периода за присъствие и влияние на българската държавна традиция отвъд Долни Дунав: 1. От 1186 до 1211 г. 2. От 1211 до 1241/2 г. 3. 1241/2 до края на XIII в. 4. Първите три десетилетия на XIV в. 5. От 30-те години на XIV в. до кра на столетието и 6. От падането на България под османска власт до средата на XV в.

Главният извод е, че продължителността на българската държавна власт в отвъддунавските земи е една от главните причини за трайното българско и отчасти византийско влияние в институциите на Влахия и Молдова.

Използваната литература – извори и научни изследвания е прецизно цитирана и подредена (с. 259–281). Нейният обем е впечатляващ и свидетелства за сериозната работа на автора. Приложените две карти добре илюстрират географското пространство по изследваната тема.

Авторефератът и останалите документи приложени за защита на дисертацията са в изряден вид и отговарят на всички изисквания за публичаната защита на труда.

Поставените в началото на дисертацията цели са напълно изпълнени. Интердисциплинарният характер на представената работа е добър атестат за постиженията на автора. Същевременно с това трябва да се каже, че изложението е написано увлекателно, на чист български език и без модерните увлечения за използване на латинизми в ново време.

Наред с положителните страни на дисертацията, към нейното съдържание могат да се отправят и някои критични бележки:

- Почти не са използвани унгарски изследвания по темата, което отчасти е оправдано, поради езиковата бариера.
- Косвено отношение към темата има и монографията на Александър Николов. „Вярвай или ще те убия!“ „Ориенталците“ в кръстоносната пропаганда 1270–1370. София 2006.
- Могат да се добавят и следните заглавия: Пл. Павлов. Древноруските бродници в българската история (XII–XIII в.). – Българо-украински връзки през вековете. София 1983, 219–237; В. Нинов. Сведения за

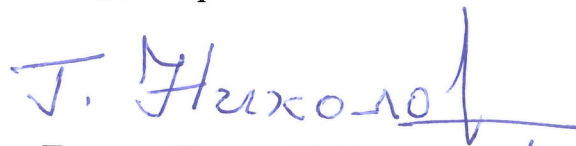

бунта във Видин срещу цар Борил (1207–1218) в унгарските кралски грамоти. *Bulgaria Mediaevalis* 4–5 (2014) 131–139;

Тези дребни бележки не променят общото впечатление за едно сериозно научно изследване, което запълва една празнина в родната медиевистика. Надявам се, че в близко бъдеще, дисертацията ще бъде публикувана като монографичен труд.

Като се основавам на горенаписаното, смятам, че на Тервел Жечков Попов може да се присъди образователната и научна титла „доктор“.

София, 11 април 2017 г.

Доц. д-р Георги Н. Николов